

ANNA ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ, Ἀθῆναι

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΣΩΤΗΡΙΑΣ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Ο ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ

Ὁ πλατωνισμὸς εἶναι ἓνας ἀνθρωπισμὸς παιδαγωγικός¹, ποὺ σώζει τὸ ἀνθρώπινο καὶ σώζεται ἀπὸ τὸν ἀνθρωποκεντρισμὸ μὲ τὴν ἀναγωγὴ στὸ θεϊκό: «Οὐ γάρ ἐστι περὶ οὗτου θειοτέρου ἢ ἄνθρωπος βουλευσάιτο ἢ περὶ παιδείας καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ οἰκείων» (*Θεάγης* 122b). «Διὰ ταύτης (τῆς παιδείας) ... ἰτέον ... μέχρι περ ἂν πρὸς θεὸν ἀφίκηται» (*Νόμοι* 643a). Στὴν Ἀπολογία (29d κ.μ.) λέει ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης: «Οὐ μὴ παύσωμαι φιλοσοφῶν καὶ ὑμῖν παρακελευόμενός τε καὶ ἐνδεικνύμενος ὅτῳ ἂν αἰεὶ ἐν-τυγχάνων ὑμῶν, λέγων, ... ὅτι, ὦ ἄριστε ἀνδρῶν, Ἀθηναῖος ὢν, πόλεως τῆς μεγίστης καὶ εὐδοκιμωτάτης εἰς σοφίαν καὶ ἰσχύν, χρημάτων μὲν οὐκ αἰσχύνῃ ἐπιμελούμενος ὅπως σοι ἔσται ὡς πλεῖστα, καὶ δόξης καὶ τιμῆς, φρονήσεως δὲ καὶ ἀληθείας καὶ τῆς ψυχῆς ὅπως ὡς βελτίστη ἔσται, οὐκ ἐπιμελῇ οὐδὲ φροντίζεις; ... ταῦτα γὰρ κ ε λ ε ύ ε ι ὁ θ ε ὅ ς, εὖ ἴστε. Καὶ ἐγὼ οἶομαι οὐδέν πω ὑμῖν μεῖζον ἀγαθὸν γενέσθαι ἐν τῇ πόλει ἢ τὴν ἐμὴν τ ῶ θ ε ῶ ὑ π η ρ ε σ ί α ν. Οὐδέν γάρ ἄλλο πράττων ἐγὼ περιέρχομαι ἢ πείθειν ὑμᾶς καὶ νεωτέρους καὶ πρεσβυτέρους μήτε σωμάτων ἐπιμελεῖσθαι μήτε χρημάτων πρότερον μηδὲ οὕτω σφόδρα ὡς τῆς ψυχῆς, ὅπως ὡς ἀρίστη ἔσται».

Ὁ Jaeger παρατηρεῖ: «Ἡ φράσις ὀφροντὶς διὰ τὴν ψυχὴν» ἀφήνει ἓνα ἰδιαίτερον χριστιανικὸν ἤχον εἰς τὴν ἀκοήν μας, διότι ἡ ἰδέα ἔχει ἀποβῆ μέρος τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἀλλ' ὁ συνταυτισμὸς τῆς μὲ τὸν χριστιανισμὸν ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Χριστιανοὶ πιστεύουν εἰς ὅ,τι πιστεύει καὶ ὁ Σωκράτης: δηλαδὴ ὅτι ὅτι ἡ παιδεία εἶναι ἡ ἀληθινὴ ὑπηρεσία εἰς τὸν Θεὸν καὶ ὅτι ἡ ἀληθινὴ παιδεία εἶναι ὀφροντὶς διὰ τὴν ψυχὴν»².

«Le début», λέει ὁ Goldschmidt, «de la métaphysique chez Platon est ...

1. Πβ. Henri Joly, *Le Renversement platonicien. Logos, épistémé, polis*, Vrin 1974, 42.

2. *Παδεία* 2, μτφρ. Βερροίου, 363, ὑπ. 65.

le début de l'humanisme: que l'homme soit compris comme l'humanité, comme le singulier, comme une communauté ou un peuple, ou encore comme une âme immortelle aspirant à sa rédemption»³.

Στο δέκατο βιβλίο της *Πολιτείας* ο Πλάτων παρουσιάζει τόν Σωκράτη νά συνομιλεῖ με τόν Γλαύκωνα γιά τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Λέει ὁ φιλόσοφος: «Οὐκ ἦσθησαι ... ὅτι ἀθάνατος ἡμῶν ἡ ψυχὴ καὶ οὐδέποτε ἀπόλλυται;» Καὶ ὅταν ὁ Γλαύκων προσβλέπει σ' αὐτόν με ἐκπληξῆ γι' αὐτὴν τὴν καινούργια ἰδέα (στὴν πραγματικότητα ὀρφικοπυθαγόρεια), ὁ Σωκράτης λέει πὼς θὰ τοῦ δώσει ἀπόδειξη. Ξεχωρίζει κατ' ἀρχὴν τὶς ἐννοιες «κακὸν» καὶ «ἀγαθόν»: «Τὸ μὲν ἀπολλύον καὶ διαφθεῖρον πᾶν τὸ κακὸν εἶναι, τὸ δὲ σῶζον καὶ ὠφελοῦν τὸ ἀγαθόν» (608e) καὶ τονίζει ὅτι γιά κάθε πράγμα ὑπάρχει ἓνα κακό, π.χ. ἡ ὀφθαλμία γιά τὰ μάτια, γιά τὸ σῶμα γενικὰ ἡ νόσος, ἡ σήψη γιά τὸ ξύλο. Τὸ κακὸ κάθε ὄντος, ὅταν «προσγένηται» σ' αὐτό, τὸ διαλύει («ἀπώλεσεν»). Πρόκειται ἐδῶ γιά τὸ κακὸ «τὸ ξύμφυτον ἐκάστω». Τὸ ἀγαθὸ πάλι εἶναι στὸν Πλάτωνα καὶ τὸ ὑπερέχον καὶ τὸ ἄξιο κάθε σπουδῆς (*Πολιτεία* 604b-c, *Νόμοι* 803c). Ὁ φιλόσοφος τῆς *Πολιτείας* (519e-520d), ποὺ ἀξιῶνεται αὐτὴ τὴ σπουδὴ, ἐργάζεται με μιὰ ἀντίστροφη πορεία, γιά τὴ σωτηρία τῶν δεσμωτῶν τοῦ σπηλαίου ἀκολουθώντας τὸ πρότυπο τῶν θεϊκῶν Ἰδεῶν τὶς ὁποῖες στεγάζει ἡ Ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ⁴.

Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὐτὴ ἡ ἐρμηνευτικὴ προσπάθεια τῆς πλατωνικῆς σκέψης γίνεται εἶδος ἀπόπειρας νά περιγραφεῖ αὐτὸ ποὺ ὁ Schaefer, προλογίζοντας τὸ βιβλίο του *Dieu, l'homme et la vie d'après Platon* (1944), ἀποκαλοῦσε «Le vivant itinéraire de notre destinée». Ἄν ἡ πλατωνικὴ μεταφορὰ σύμφωνα με τὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι εἶναι κτήματα (*Φαίδων* 62d) τῶν θεῶν προκάλεσε μιὰ πολιτικὴ ἰδεολογία, ποὺ ἀρνήθηκε ὁ διαφωτισμός⁵, καὶ πολὺ περισσότερο ἀρνιέται ἡ ἐποχὴ μας, τὰ παραπάνω εἶναι δυνατόν νά ἰσχύσουν γιά τὴν κοινότητα ἐκείνη «τῶν ἑλλογῶν ἀνθρώπων»⁶, ὅπου ὁ ἠθικὸς ἀγώνας τῆς σωτηρίας εἶναι ἀδιάκοπη ἀγωνία γιά αὐθεντικότητα καὶ διάρκεια.

Στὸν Πλάτωνα, ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ σωτηρία δὲν συνδέεται με κάποιο παράδεισο ἢ με τὴ θεϊκὴ χάρη. Ἡ φιλοσοφία ὅμως, ποὺ εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς,

3. *Platonisme et pensée contemporaine*, Aubier - Montaigne 1970, 80.

4. Βλ. καὶ Anna Kélessidou-Galanos, *A la Recherche de la valeur suprême. Platon et l'un absolu*, *Φιλοσοφία* 2 (1972) 152 κ.μ.

5. Βλ. H. Joly, *La Philosophie entre le clair et l'obscur ou Kant et Hegel devant l'«Aufklärung»*, in *Recherches sur la philosophie et le langage*, Cahier 3, 79-105.

6. Πβ. K. Jaspers, *Ἡ ἀτομικὴ βόμβα καὶ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου*, μτφρ. Κ. Α. Ἀναγνωστόπουλου, Ἀθήνα, 1965, τ. Β', 100-105.

προϋποθέτει τὴν «θείαν ἐπίνοιαν»⁷ (*Πολιτεία* 499). Ἀλλὰ κι ὁ Πλάτων δὲν ἐγκαταλείπει τὸ πεδίο τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, γιὰ νὰ προσδεθεῖ σὲ μιὰ δογματικὴ θεολογικὴ συμπεριφορά. Ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἠθικὴ, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἱατρικὴ τὸν ἐνδιαφέρουν περισσότερο ἀπὸ τὴ θεολογία, δὲν ἐπιβάλλει δόγματα, ἀλλὰ προτείνει κατευθύνσεις ποὺ ὁδηγοῦν ἀποφασιστικὰ στὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν κόσμον καὶ τοῦ ἐξασφαλίζουν τὸ ἀνθρώπινο πεπρωμένο του⁸.

«ΘΕΟΝ ΠΑΣΗΣ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΣΠΟΥΔΗΣ ΑΞΙΟΝ»

«Ne se suffisant pas dans l'ordre de l'Être, il ne saurait se suffire ni dans l'ordre de la connaissance ni dans l'ordre de l'action, mais ce manque dont il souffre l'oriente vers Celui qui peut seul le combler, d'où l'inquiétude féconde qui travaille sans cesse l'homme mais qui le sauve en ce que, fait pour Dieu, elle ne lui permet de trouver qu'en Dieu seul la paix et le repos»⁹.

Ὁ θεὸς στὸν Πλάτωνα εἶναι τὸ ὄντολογικὰ ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὸ κακό. (*Θεαίτητος* 176c). Στὴν *Πολιτεία* (II 379c) λέει ὁ φιλόσοφος: «Οὐδ' ἄρα ... ὁ θεός, ἐπειδὴ ἀγαθός, πάντων ἂν εἴη αἷτιος, ὥς οἱ πολλοὶ λέγουσιν, ἀλλὰ ὀλίγων μὲν τοῖς ἀνθρώποις αἷτιος, πολλῶν δὲ ἀναίτιος· πολὺ γὰρ ἐλάττω τὰγαθὰ τῶν κακῶν ἡμῖν, καὶ τῶν μὲν ἀγαθῶν οὐδένα ἄλλον αἷτιατέον, τῶν δὲ κακῶν ἀλλ' ἅττα δεῖ ζητεῖν τὰ αἷτια, ἀλλ' οὐ τὸν θεόν». Ἡ ὄντικὴ περιοχὴ τοῦ κακοῦ προσδιορίζεται στὸν *Θεαίτητο* (176a): «Οὐτ' ἀπολέσθαι τὰ κακὰ δυνατόν ... οὐτ' ἐν θεοῖς αὐτὰ ἰδρῦσθαι, τὴν δὲ θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης».

Σ' αὐτὴ τὴ θνητὴ ἀτελὴ ἀνθρώπινη φύση —τὴν περιοχὴ τῆς ἔλλειψης, ἰδέα ποὺ προῖδεάζεται τὴν πασκαλικὴ ἀνθρωπολογία καὶ τὴν κερκεγκωριανὴ ἐρμηνεία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν περατότητα καὶ τὴν πτώση— «πόνος τε καὶ ἀγὼν ἔσχατος... πρόκειται» (*Φαῖδρος* 247b)^{9α}. ἡ γνώση τῆς φύσης αὐτῆς εἶναι

7. Πβ. *Πολιτεία* 592a, *Z'* *Ἐπιστολὴ* 326b, 327b, 329b, 336b, 337e, 340c.

8. Πβ. A. Rivaud, *Notice au Timée*, Belles Lettres, 38. Πβ. V. Goldschmidt, *Platonisme et pensée contemporaine*, 124-125, Schaerer, *La question platonicienne*, Paris, Vrin, 1969, 210-212.

9. Étienne Gilson, *Introduction à l'Étude de Saint Augustin*, 3e éd., Paris 1949.

9α. Πβ. *Πολιτείας* 422a, 588b, *Τίμαιος* 69c-d. Περισσότερα βλ. Ἄννας Κελεσίδου.

«ὀλίγου τινὸς ἀξία ... καὶ οὐδενός» (*Ἀπολογία* 23a). Ὁ θεὸς μόνο εἶναι πραγματικὰ σοφός (*Ἀπολογία* 23a, *Νόμοι* 903a: «σοφώτατος»), ὡς τὸ τέλειο, ὡς αὐτὸς ποὺ ἔχει «τὴν τοῦ κρατίστου φρόνησιν» (*Τίμαιος* 40a)^{9β}· καὶ εἶναι μέτρο ὅλων (*Πολιτεία* 504c: «ἀτελὲς γὰρ οὐδὲν οὐδενὸς μέτρον»). «Ὁ δὴ θεὸς ἡμῖν πάντων χρημάτων μέτρον ἂν εἴη μάλιστα, καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ ποὺ τις, ὡς φασιν, ἄνθρωπος» (*Νόμοι* Δ' 716c)¹⁰· αὐτὸς εἶναι καὶ τὸ «πάσης μακαρίου σπουδῆς ἄξιον» (δ.π. 803c). Ὁ ἴδιος λόγος ἀπαντᾷ καὶ στὴν κατηγορικὴ προσταγὴ τῆς παιδείας στοὺς *Νόμους*, ὅπου οἱ βασικὲς ιδέες τῆς ἐνότητας καὶ τῆς ἀρετῆς συναρτῶνται μὲ τὸ θεῖο: «πείθωμεν τὸν νεανίαν τοῖς λόγοις ὡς τῷ τοῦ παντός ἐπιμελουμένῳ» (δηλ. τὸ θεό), «πρὸς τὴν σωτηρίαν καὶ ἀρετὴν τοῦ ὅλου παντ' ἐστὶ συντεταγμένα, ὧν καὶ τὸ μέρος εἰς δύναμιν ἕκαστον τὸ προσῆκον πάσχει καὶ ποιεῖ» (*Νόμοι* 903b).

Στὸν *Θεαίτητο* (176c) λέει ὁ Πλάτων, ὅτι ὁ θεὸς εἶναι «οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἄδικος, ἀλλ' ὡς οἷόν τε δικαιοτάτος». Ὅπου ἡ θεολογικὴ σκέψη εἶναι προσδιοριστικὴ τοῦ θείου μὲ τὴ δικαιοσύνη, ἡ ἀνθρωπολογικὴ εἶναι διαχωρισμὸς σὲ δίκαιους καὶ ἄδικους ἀνθρώπους· τὸ λόγο τῆς σχέσης μὲ τὸ θεὸ διέπει ἡ ὄντολογικὴ συγγένεια: «καὶ θεοῖς ἄρα ἐχθρὸς ... ὁ ἄδικος ... ὁ δὲ δίκαιος φίλος» (*Πολιτεία* 352a). Ὁ ἀληθινὸς φιλόσοφος βρίσκεται πιὸ κοντὰ ἀπὸ κάθε ἄλλον στὸ θεό: «θείῳ δὴ καὶ κοσμίῳ ὃ γε φιλόσοφος ὁμιλῶν κόσμιός τε καὶ θεῖος εἰς τὸ δυνατόν ἀνθρώπῳ γίγνεται» (*Πολιτεία* 500c-d)¹¹.

Εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ Goldschmidt: «Avant Pascal, Platon a enseigné que toute la vie morale dépend de l'opinion juste que nous pouvons avoir sur la divinité»¹². Ἀλλὰ καὶ γενικὰ ὁ ἄνθρωπος, ὅπως δείχνει ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ *Τίμαιου* (41c), εἶναι τὸ θεοσεβέστατο ζωντανὸ ὄν, «φυτὸν οὐκ ἐγγεῖον ἀλλὰ οὐράνιον» (90a). Γιὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀπόκλιση ἀπὸ τὴ θεοσέβεια, ὡς ὄντολογικὴ ἑλλειψη, πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται ριζικά. Στοὺς *Νόμους*, ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ φιλόσοφος θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπο κτῆμα τοῦ θεοῦ, «θαῦμα θεῖον» (644d)¹³ καὶ τὴ δικαιοσύνη σωτηριακὴ πηγὴ. «Σύμμαχοι δὲ ἡμῖν θεός τε ἅμα καὶ δαίμονες, ἡμεῖς δ' αὖ κτῆμα θεῶν καὶ δαιμόνων· φθείρει δὲ ἡμᾶς

Γαλανοῦ, *Τὸ πεπερατμένον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀριστοκρατία τῆς γνώσεως κατὰ Πλάτωνα*, ΕΕΦΣΠΑ, 1972, σσ. 224 κ. ἐξ.

9β. Πβ. *Παρμενίδης* 134d-e.

10. Πβ. 713a: «... τὸ τοῦ ἀληθῶς τῶν τὸν νοῦν ἐχόντων δεσπόζοντος θεοῦ ὄνομα λέγεσθαι».

11. Πβ. *Σοφιστής* 216b. «Καί μοι δοκεῖ θεὸς μὲν ἀνὴρ οὐδαμῶς εἶναι, θεῖος μὴν πάντας γὰρ ἐγὼ τοὺς φιλοσόφους τοιοῦτους προσαγορεύω».

12. *Platonisme et pensée contemporaine*, 123.

13. «Θαῦμα... θεῖον, εἴτε ὡς παίγνιον ἐκείνων εἴτε ὡς σπουδῇ τινὶ συνεστηκός», πβ. 803c, 804b.

ἀδικία καὶ ὕβρις μετὰ ἀφροσύνης, σώζει δὲ δικαιοσύνη καὶ σωφροσύνη μετὰ φρονήσεως, ἐν ταῖς τῶν θεῶν ἐμψύχοις οἰκοῦσαι δυνάμεσιν ...» (906a-b). Ἐπισημαίνεται ἐδῶ ἡ ὄντολογικὴ ἐξάρτηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν θεό. Προηγούμενα ὁ Πλάτων ἔχει κιόλας καταδικάσει τρεῖς μορφὲς ἀθεΐας: τὴν ἀπιστία στὴν ὑπαρξὴ τῶν θεῶν, τὴν ἄρνηση τῆς θεϊκῆς πρόνοιας, τὴν κατασυκοφάντηση τοῦ θεοῦ γιὰ ἐξαγορασμὸ τῆς θέλησής του: «Θεοὺς ... οὐχ ἡγούμενος (εἶναι), ἢ ... ὄντας οὐ φροντίζειν ἀνθρώπων, ἢ τρίτον εὐπα-
ραμυθήτους εἶναι θυσίαις τε καὶ εὐχαῖς παραγομένους» (885b).

Ἡ καταδίκη τῆς ἀθεΐας δὲν εἶναι μόνο θεωρητικὴ, ἀλλὰ καὶ συγκεκριμένη σειρά προτάσεων ποινικῆς ἀντιμετώπισης, ποὺ φθάνει ὡς τὴν τιμωρία μὲ θάνατο (908a κ.μ.).

Ἡ σύντομη ἀναφορὰ στὴν πλατωνικὴ θεολογία καὶ ἀνθρωπολογία ἔχει σκοπὸ ἀπὸ τὴ μιὰ νὰ προῖδεάσει γιὰ τὶς αἰτίες τῆς συσχέτισης τῆς ἔννοιας τῆς σωτηρίας μὲ τὸ θεό, ὅπως εἶναι ἡ θεμελιακὴ στὴν πλατωνικὴ σκέψη ἰδέα τῆς θεοσέβειας, καὶ ἡ ἰδέα τῆς περατότητας τῆς ἀνθρώπινης φύσης¹⁴, ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ ὑποδηλώσει ὅτι ἡ ἔννοια τῆς σωτηρίας λειτουργεῖ στὸν Πλάτωνα: α) ὡς πίστη ὅτι τὸ θεῖο σώζει, καὶ β) ὡς ταυτόσημη μὲ τὴν ἰδέα τῆς ὁμοίωσης μὲ τὸν θεό.

Ἡ σύνδεση τῶν παραπάνω δυὸ προτάσεων μπορεῖ κιόλας νὰ καταδειχθεῖ μὲ προσφυγὴ στὴν πολιτικὴ σκέψη τοῦ Πλάτωνος: στὸν *Θεαίτητο* ὁ φιλόσοφος σχετίζει τὴ γέννηση τῆς ἐξουσίας μὲ τὴ γνώση καὶ τὴν ἁρμοδιότητα· σὲ ὀριακὲς καταστάσεις γίνεται φανερό ὅτι ὁ ἄμαθος σπεύδει, ἀναγνωρίζοντας τὴν ἄγνοιά του¹⁵, νὰ καταφύγει στὸν εἰδήμονα, στοὺς «ἐν ἐκάστοις ἄρχοντας» «ὡς πρὸς θεούς»:

ΣΩΚΡΑΤΗΣ «Οὐκοῦν, ὦ Πρωταγόρα, καὶ ἡμεῖς ἀνθρώπου, μᾶλλον δὲ πάντων ἀνθρώπων δόξας λέγομεν, καὶ φαμὲν οὐδένα ὄντινα οὐ τὰ μὲν αὐτὸν ἡγεῖσθαι τῶν ἄλλων σοφώτερον, τὰ δὲ ἄλλους ἑαυτοῦ, καὶ ἐν γε τοῖς μεγίστοις κινδύνοις, ὅταν ἐν στρατείαις ἢ νόσοις ἢ ἐν θαλάττῃ χειμάζονται, ὡς πρὸς θεοὺς ἔχειν τοὺς ἐν ἐκάστοις ἄρχοντας, σωτήρας σφῶν προσδοκῶν-

14. Πβ. Ἄννας Κελεσίδου-Γαλανοῦ, *Τὸ πεπερασμένον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀριστοκρατία τῆς γνώσεως κατὰ Πλάτωνα*, 224, 229, 230.

15. V. Goldschmidt, *Les Renversements du concept d'égalité des Anciens aux Modernes*, Archives de Philosophie de droit, XVII, 1972, 301: «Platon commence par transporter le débat sur le terrain technique, et envisage des situations limites ... Dans chacune de ces situations, on trouve, d'un côté, des ignorants pleinement conscients de leur ignorance et parfaits adeptes de la sagesse socratique: ils savent qu'ils ne savent pas. Tous ces gens font appel à des spécialistes, saluent ceux-ci comme des sauveurs et comme des dieux ... De l'autre côté, on trouve, justement, ces spécialistes, 'qui se jugent capables d'enseigner et capables de gouverner'. Ainsi l'ignorance avouée recherche la compétence proclamée, et la soumission volontaire répond au gouvernement».

τας, οὐκ ἄλλω τῷ διαφέροντας ἢ τῷ εἰδέναι· καὶ πάντα που μεστὰ τάνθρωπινα ζητούντων διδασκάλους τε καὶ ἄρχοντας ἑαυτῶν τε καὶ τῶν ἄλλων ζώων τῶν τε ἐργασιῶν, οἰομένων τε αὖ ἱκανῶν μὲν διδάσκειν, ἱκανῶν δὲ ἄρχειν εἶναι» (170a)¹⁶.

Στὴν *Πολιτεία* (489b) ὁ Πλάτων πρεσβεύει τὸ νόμο τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζήτησης: ἡ ζήτηση, ἡ ἄγνοια ἔχει τὴν πρωτοβουλία γιὰ τὴ σχέση τῆς ἐξάρτησης μὲ τὸν γνωρίζοντα· οὔτε ὁ κυβερνήτης παρακαλεῖ τοὺς ναῦτες γιὰ νὰ τοὺς ἐξουσιάζει, οὔτε ὁ γιατρὸς τοὺς ἄρρωστους, οὔτε ὁ σοφὸς τοὺς ἀμαθεῖς¹⁷.

Ἀπὸ τὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, ὅπου ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, ποριζόμαστε τὸν κώδικα ἀντιστοιχίας μὲ τὸν θεολογικό. Αὐτὸς προδιαγράφεται κιόλας στὴ συσχέτιση ἀρχόντων - θεῶν. Κι ἐδῶ ἡ θεωρία σπονδυλώνεται στὴν ἰδέα τῆς ἐνεργητικῆς καὶ συνειδητῆς ἐπιδίωξης τῆς σωτηρίας ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ὄχι τῆς χαρισματικῆς ἢ τυχαίας ἀπόκτησής της. Ὁ μοχλὸς ποὺ κινεῖ τὴν πλατωνικὴ σκέψη εἶναι πάντα ὁ ἴδιος. Ἡ εἰκόνα τοῦ σπηλαίου τῆς *Πολιτείας*, ἡ ἀνοδικὴ διαλεκτικὴ¹⁸, ἡ παρομοίωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ οὐράνιο φυτὸ στὸν *Τίμαιο*¹⁹, εἶναι ἀκριβῶς ἐκφραστικοὶ τρόποι τῆς ἰδέας τῆς κλήσης γιὰ ἐπιδίωξη ἠθικῆς τελείωσης μέσω τῆς φιλοσοφικῆς γνώσης.

«ΤΑΥΤΗ Ο ΘΕΟΣ ΥΦΗΓΕΙΤΑΙ»

«ἩΠΕΡ ΚΑΙ Ο ΘΕΟΣ ΗΜΑΣ ... ΑΓΕΙ»

Ἡ πλατωνικὴ θεοσέβεια

Ἡ ὀρφικὴ θεογονία ὑπῆρξε, ὅπως εἶναι γνωστό²⁰, θρησκεία τῆς σωτηρίας ἐκφρασμένη μὲ δόγματα. Σὲ πάπυρο τοῦ III αἰ. π.Χ. περιέχεται ἡ φράση «Ἴρικεπαῖγε σῶισομ με», ἐπὶ κλήση στὸν θεὸ ὡς πηγὴ σωτηρίας²¹. Σὲ ἓνα ὀρφικὸ ἀπόσπασμα (VS B 14) συνδέεται ἡ Δίκη μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Δία.

16. Ἐδῶ εἶναι φανερὴ ἡ σωκρατικὴ ἐπίδραση, πβ. Ξενοφῶν, *Ἀπομν.* III, 9, 10-12.

17. Πβ. Ζ' *Ἐπιστολὴ* 330d κ.μ.

18. Βλ. ἐπίσης Ἀ. Κελεσίδου, «La notion de l'un absolu chez Platon et Plotin. A la recherche de la valeur suprême», *Φιλοσοφία* 2 (1972) 192 κ.μ.

19. 90a.

20. Πβ. W. Jaeger, *A la naissance de la théologie. Essai sur les présocratiques*, éd. du Cerf 1966, 73.

21. Ὁ πάπυρος ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν J.G. Smily, *Greek papyri from Curob*, Dublin 1921, 1. Βλ. O. Kern, *Orphicorum Fragmenta*, Berlin 1922, 31, 22 (Weidmann, zweite Auflage 1963).

«Δίκην παρὰ τὸν τοῦ Διὸς θρόνον ... καθημένην» «πάντα τὰ τῶν ἀνθρώπων ἐφορᾶν».

Ὁ Πλάτων διασώζει τὴν ὀρφικὴ θεοσέβεια²² καὶ μὲ τὴν παραδοχὴ τοῦ «παλαιοῦ λόγου». «Ὁ μὲν δὴ θεὸς ... ἀρχὴν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἀπάντων ἔχων, εὐθεία περαίνει κατὰ φύσιν περιπορευόμενος. Τῷ δὲ αἰεὶ συνέπεται δίκη τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός, ἥς ὁ μὲν εὐδαιμονήσκειν μέλλων ἐχόμενος συνέπεται ταπεινὸς καὶ κεκοσμημένος, ὁ δὲ τις ἐξαρθεὶς ὑπὸ μεγαλαυχίας ... καταλείπεται ἔρημος θεοῦ» (Νόμοι 715e-716). Στὸν Πλάτωνα ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης λειτουργεῖ μὲ σωτηριακὸ περιεχόμενο στὴν ἐπιταγὴ τῆς ὁμοίωσης μὲ τὸν θεό, ποὺ ἐκφράζει τὸν ἰδανικὸ προορισμὸ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐφόσον, ἔτσι ἐπιχειρηματολογεῖ ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης στὸν *Θεαίτητο* (176a-b), τὸ θεῖο εἶναι ὄντολογικὰ ἄμοιρο ἀπὸ τὸ κακό, τὸ ὁποῖο «τὴν θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης» ... «πειρᾶσθαι χρὴ ἐνθένδε ἐκεῖσε φεύγειν ὅτι τάχιστα. Φυγὴ δὲ ὁμοίωσις θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι».

Ἡ ἔννοια τῆς φυγῆς συνδέεται μὲ τὸ ἰδανικὸ τοῦ *Φαίδωνος*· ἐδῶ, ὅπως καὶ ἐκεῖ, δὲν εἶναι ἀποχαιρετισμὸς στὴ ζωὴ, ἀποστέρησής της, θρησκευτικὸς ἀσκητισμὸς²³. τὸ ἀξιακὸ τῆς περιεχόμενο δηλώνει ἡ ἐπεξηγηματικὴ ἐκφραση τῆς ἔννοιας τῆς ὁμοίωσης: «δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι».

Ὅπως τιμωρία γιὰ τὴν κακότητα εἶναι στὸν Πλάτωνα ἡ καταναγκαστικὴ συμβίωση μὲ τὸ κακό («κακοὶ κακοῖς συνόντες» *Θεαίτητος* 177a), ἡ σωτηρία πραγματοποιεῖται ἐδῶ κάτω πρῶτα, ὅπου καὶ ἐπιδιώκεται, ὅχι «ἐκεῖ». Τὸ ὑπερβατικὸ εἶναι τὸ πρότυπο²⁴. τὸ ἀνθρώπινο ὄν διασώζεται ὁμοιούμενο κατὰ τὸ δυνατόν (176b-c) μὲ αὐτό, ἀσκώντας δηλαδὴ τὰ θεϊκὰ κατηγορήματα ὡς ἐπιταγές.

Στὴν *Ἀπολογία* (30a) ὁ Πλάτων ἐπιχειρεῖ ἀξιολογικὴ διάκριση τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἀπὸ τὸν πολιτικὸ μὲ βάση τὴν ταυτότητα τοῦ μέγιστου γιὰ τὴν πόλιν ἀγαθοῦ καὶ τῆς ὑπηρεσίας πρὸς τὸν θεό²⁵, τῆς συμμόρφωσης μὲ τὸν θεό. Ἐδῶ ἡ ἔννοια τῆς σωτηρίας ἀπαντᾷ σὲ συνάρτηση μὲ τὴν θεία δύναμη

22. Πβ. L. Moulinier, *Orphée et l'orphisme à l'époque classique*, Paris, Belles Lettres 1955, 20-34. Πβ. H. Joly, *Le renversement platonicien...*, 61 κ.μ.

23. Πβ. Léon Brunschvicg, *La raison et la religion*, Paris, Alcan 1939, 93.

24. Πβ. «παράδειγμα» 176e, *Νόμοι* 803: τὸ «πάσης μακαρίου σπουδῆς ἄξιον».

25. Πβ. 23a: «καὶ ἐπειδάν μοι μὴ δοκῇ (ὁ ἄνθρωπος σοφός), τῷ θεῷ βοηθῶν ἐνδείκνυμαι ὅτι οὐκ ἔστι σοφός. Καὶ ὑπὸ ταύτης τῆς ἀσχολίας οὔτε τι τῶν τῆς πόλεως πρᾶξαί μοι σχολὴ γέγονεν ἄξιον λόγου οὔτε τῶν οἰκείων, ἀλλ' ἐν πενίᾳ μυρία εἰμί διὰ τὴν τοῦ θεοῦ λατρείαν».

—πού ἐπενεργεῖ ἀποτρεπτικά πάνω στὸν φιλόσοφο— καὶ μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἄσκησης τῆς δικαιοσύνης: «Θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον ... φωνὴ ... ἢ ... αἰεὶ ἀποτρέπει με τούτου ὃ ἂν μέλλω πράττειν ... τοῦτ' ἔστιν ὃ μοι ἐναντιοῦται τὰ πολιτικά πράττειν. Καὶ παγκάλως γέ μοι δοκεῖ ἐναντιοῦσθαι ... εἰ ἐγὼ πάλαι ἐπεχείρησα πράττειν τὰ πολιτικά πράγματα, πάλαι ἂν ἀπολώλη καὶ οὔτ' ἂν ὑμᾶς ὠφελήκη οὐδὲν οὔτ' ἂν ἐμαυτόν. Καί μοι μὴ ἄχθεσθε λέγοντι τὰ ληθῆ· οὐ γὰρ ἔστιν ὅστις ἀνθρώπων σωθήσεται οὔτε ὑμῖν οὔτε ἄλλῳ πλήθει οὐδενὶ γνησίως ἐναντιούμενος καὶ διακωλύων πολλὰ ἄδικα καὶ παράνομα ἐν τῇ πόλει γίνεσθαι, ἀλλ' ἀναγκαῖόν ἐστι τὸν τῷ ὄντι μαχούμενον ὑπὲρ τοῦ δικαίου, καὶ εἰ μέλλει ὀλίγον χρόνον σωθήσεσθαι, ἰδιωτεύειν, ἀλλὰ μὴ δημοσιεύειν» (31c-32a).

Στὸν *Τίμαιο* ὁ Πλάτων, ἀφοῦ ἀναφέρει ὅτι προκειμένου γιὰ τὶς ἀρχὲς τῶν σωμάτων καταφεύγουμε στὸν «μετ' ἀνάγκης εἰκότα λόγον» (53d), παρατηρεῖ: «τάς δ' ἔτι τούτων ἀρχὰς ἄνωθεν θεὸς οἶδεν καὶ ἀνδρῶν ὅς ἂν ἐκείνῳ φίλος ἦ». Στὴν *Πολιτεία*, ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὴν πρωταρχή, καὶ ὅπου ἡ ἀπορία, ἡ ὁρμή καὶ ἡ ἐλπίδα εἶναι δομικὰ στοιχεῖα ἐπιφυλακτικῆς ἀντιμετώπισης τοῦ θέματος (506c-e)²⁶, ὁ φιλόσοφος ἀναθέτει τὴν ἐπικύρωση τῆς ἀλήθειας γιὰ τὴν ὑψιστὴ ἰδέα τοῦ Ἁγαθοῦ στὸν θεό: «Θεὸς δέ που οἶδεν εἰ ἀληθὴς οὔσα τυγχάνει» (517b). Ἡ ὑπερβατικότητα τῆς ἀλήθειας καθιστᾷ τὴ γνωσιολογία θεοκρατική, ὅπου ἡ ἀλήθεια ἀφορᾷ στοιχειακὲς πραγματικότητες.

Στὸν Πλάτωνα ὄχι μόνο ἡ ἀκριβὴς ἢ ὀριακὴ γνώση καὶ ἀλήθεια εἶναι σὲ συνάρτηση μὲ τὸ θεῖο, πού εἶναι σοφό, ἀλλὰ καὶ ἡ ὀρθότητα τῆς διαγωγῆς, ἐφόσον ὁ θεὸς εἶναι καὶ ὁ ὑψιστος ἐπιμελητής, ὄχι τῶν μικρῶν, ἀλλὰ τῶν μεγάλων: «τὸν δὲ θεὸν ὄντα τε σοφώτατον βουλόμενόν τ' ἐπιμελεῖσθαι καὶ δυνάμενον, ὦν μὲν ῥᾶον ἦν ἐπιμεληθῆναι σμικρῶν ὄντων, μηδαμῇ ἐπιμελεῖσθαι καθάπερ ἀργὸν ἢ δειλὸν τινα διὰ πόνους ῥαθυμοῦντα, τῶν δὲ μεγάλων» (*Νόμοι* 903a). Ἡ ἰδέα, πού ἀπαντᾷ στὸ διάλογο τῆς ἔσχατης ἡλικίας, κυβερνᾷ τὴν πλατωνικὴ σκέψη καὶ στὸ ξεκίνημά της. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ χωρίο τῆς *Ἀπολογίας*, στὸν *Κρίτωνα* ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης τονίζει αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἰδέα μὲ τὴ δήλωσή του ὅτι ἡ ἄρνησή του ν' ἀποδράσει, δηλαδή νὰ σώσει τὸν ἑαυτό του ὡς σῶμα (πβ. *Γοργίας* 512d-e) καὶ ἡ ὑποταγή του στὴν ἀπόφαση τῆς καταδίκης, ἐξισώνονται γι' αὐτὸν μὲ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς του γιὰτὶ εἶναι σύμφωνες μὲ τὴ θεϊκὴ ἐπιταγή: «... πράττωμεν ταύτη, ἐπειδὴ ταύτῃ ὁ θεὸς ὑφηγεῖται» (54e).

26. Περισσότερα βλ. στὶς μελέτες μου, *A la recherche de la valeur suprême*, 167 κ.μ., καὶ *Τὸ πεπερασμένον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀριστοκρατία τῆς γνώσεως κατὰ Πλάτωνα*, 224-235.

Ἀποκαλυπτικὸ γιὰ τὴν πλατωνικὴ θεοσέβεια εἶναι τὸ χωρίο τοῦ Ἀλκιβιάδου (I 135d): ὁ Σωκράτης, ἀφοῦ τέλειωσε τὸ λόγο του γιὰ τὴν ἀξία τῆς ἀρετῆς καὶ καθόρισε ὅτι «δουλοπρεπὲς ἄρ' ἢ κακία» «ἐλευθεροπρεπὲς ἢ ἀρετή», ρωτᾷ τὸ συνομιλητὴ του Ἀλκιβιάδου πῶς νομίζει ὅτι θὰ γίνεῖ ἐλεύθερος κι αὐτὸς ἀποκρίνεται:

- ΑΛΚ. Ἐὰν βούλῃ σύ, ὦ Σώκρατες.
- ΣΩΚ. Οὐ καλῶς λέγεις, ὦ Ἀλκιβιάδου.
- ΑΛΚ. Ἀλλὰ πῶς χρὴ λέγειν;
- ΣΩΚ. Ὅτι ἐὰν ὁ θεὸς ἐθέλῃ²⁷.

Ἡ ἰδέα ἀπαντᾷ καὶ στοὺς *Νόμους*: «ταύτη πορευτέον ἥπερ καὶ ὁ θεὸς ὑμᾶς ... ἄγει» (968b)²⁸.

Τὸ νοητικὸ μέρος τῆς ψυχῆς, ποὺ ἐξασφαλίζει στὸν πλατωνικὸ ἄνθρωπο τὴν ὀρθότητα τῆς γνώσης καὶ τὴν ὀρθότητα τῆς διαγωγῆς, εἶναι, σύμφωνα μὲ τὴν ἀνθρωπολογία τοῦ *Τίμαιου*, τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς ψυχῆς ποὺ ἔδωσε προνομιακὰ ὁ θεὸς στὸν ἄνθρωπο ὡς δαίμονα: «Τὸ δὲ δὴ περὶ τοῦ κυριωτάτου παρ' ἡμῖν ψυχῆς εἶδους διανοεῖσθαι δεῖ τῇδε, ὡς ἄρα αὐτὸ θεὸς ἐκάστω δέδωκεν» (90).

Ἔτσι, ἡ καλλιέργεια αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῆς ψυχῆς εἶναι εὐλάβεια ἀπέναν-

27. Γιὰ τὸν Πλάτωνα μάλιστα τοῦ *Ἰωνος*, τοῦ *Μένωνος* καὶ τοῦ *Φαίδρου* ὁ ποιητής, ὁ μάντις καὶ ὁ πολιτικός εἶναι ὅ,τι εἶναι «θεῖα μοῖρα» ἔτσι, ὄχι μόνο ἡ φιλοσοφικὴ γνώση εἶναι δῶρο θεϊκὸ ἀλλὰ καὶ ἡ ξέφρενη ἔμπνευση: Ὁ θεὸς εἶναι καὶ αἰτία ἔνωσης τῶν ἀντιθέτων καὶ πηγὴ, ἐξηγητικὴ ἀρχὴ τους. Ὁ ποιητής «χρῆμα, ... ἱερὸν» «οὐ πρότερον οἷός τε ποιεῖν πρὶν ἂν ἔνθεός τε γένηται καὶ ἔκφρων» (*Ἰων* 534b, πβ. 534c, 542a, «θεῖα μοῖρα»). Καὶ ἡ μανία, λέει ὁ Πλάτων, (*Φαῖδρος* 244c) εἶναι «καλὸν» «ὅταν θεῖα μοῖρα γίγνηται», πβ. 245b-c «τοσαῦτα μὲν σοὶ καὶ ἔτι πλείω ἔχω μανίας γιγνομένης ἀπὸ θεῶν λέγειν καλὰ ἔργα· ὡς ἐπ' εὐτυχίᾳ τῇ μεγίστῃ παρὰ θεῶν ἡ τοσαύτη μανία δίδεται».

Οἱ ἄνθρωποι τῆς πολιτείας, ὅταν καὶ δίχως ἀκριβῆ γνώση (ἐπιστήμη) πολλὰ κατορθώνουν, εἶναι ἔνθεοι: «εὐδοξία ... χρώμενοι τὰς πόλεις ὀρθοῦσιν, οὐδὲν διαφερόντως ἔχοντες πρὸς τὸ φρονεῖν ἢ οἱ χρησμοδοῖ τε καὶ θεομάντις· καὶ γὰρ οὗτοι ἐνθουσιῶντες λέγουσιν μὲν ἀληθῆ καὶ πολλὰ, ἴσασι δὲ οὐδὲν ὧν λέγουσιν ... ὀρθῶς ἄρ' ἂν καλοῖμεν θεῖους τε οὓς νυνδὴ ἐλέγομεν χρησμοδοῦς καὶ μάντις καὶ τοὺς ποιητικοὺς ἅπαντας· καὶ τοὺς πολιτικοὺς οὐχ ἥκιστα τούτων φαῖμεν ἂν θεῖους τε εἶναι καὶ ἐνθουσιάζειν, ἐπίπνους ὄντας καὶ κατεχομένους ἐκ τοῦ θεοῦ, ὅταν κατορθῶσι λέγοντες πολλὰ καὶ μεγάλα πράγματα, μηδὲν εἰδότες ὧν λέγουσιν» (*Μένων* 99b-e).

28. Πβ. *Νόμοι* 633a: «ἀρετῆς ... ἀποφανοῖμεν, ἂν ὁ θεὸς ἐθέλῃ», 688e, 739e, 778b, 799e, 841c, 859b, καὶ τὶς ἐκφράσεις «κατὰ θεὸν» (*Νόμοι* 682e, 722c), «συμβουλευθέντων θεῶν» (718b, πβ. *Ζ'* *Ἐπιστολὴ* 327c), «κατὰ θεῖαν εὐτυχίαν» (798b), «οὐκ ἄνευ τινος ἐπιπνοίας θεῶν» (811c), «θεοῦ ἔργον» (835c), «ὄν ἂν ὁ θεὸς ἀνέλῃ» (856e, 856d), «παρὰ θεοῦ λεχθεὶς», (861b), θεὸς οἶδεν» (913d). Βλ. καὶ C. Ritter, *Platon I*, München 1910, 741, E. Παπανούτσου, *Τὸ θρησκευτικὸ βίωμα στὸν Πλάτωνα*, Ἀθήνα, Δωδώνη, 125-126.

τι στὸ θεῖο καὶ συντελεῖ στὴ θεραπεία, τὴν εὐδαιμονία καὶ ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Ὁ φιλομαθὴς εἶναι θεράπων τοῦ θεοῦ, διατηρεῖ «εὖ κεκοσμημένον τὸν δαίμονα σύνοικον ἐν αὐτῷ» (90c).

Ἡ ἰδέα, ποὺ ἡ συχνὴ καὶ πολυφωνικὴ τῆς διακίνηση μέσα στὸ πλατωνικὸ ἔργο, ἀποδείχνει τὸν θεμελιακὸ γι' αὐτὸ χαρακτήρα τῆς, εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος σώζει τὴ ζωὴ του πειθαρχώντας στὶς ἐπιταγὲς τῆς νόησής του. Ἡ ἰδέα αὐτὴ σπονδυλώνει, ὅπως εἶναι γνωστό, τὴν πολιτικὴ θεωρία τοῦ Πλάτωνος: Οἱ φιλόσοφοι εἶναι «σωτῆρες» τῆς πολιτείας (*Πολιτεία* 502d), ἡ πολιτεία σώζεται ἀκολουθώντας τὶς ὑποδείξεις τοῦ φιλόσοφου - κυβερνήτη ἢ παιδαγωγοῦ (428e-429a, 473c-d). Στὴν οὐσία ὅμως, τόσο ἡ ὄντολογικὴ ἀνθρωπολογία ὅσο καὶ ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία συνδέονται μὲ τὴ θεολογικὴ σκέψη, ἐφόσον γιὰ τὸν Πλάτωνα ὁ σωζόμενος ἄνθρωπος (*Τίμαιος* 90c), ὅσο καὶ ὁ σωτήρας - ἡγέτης φιλόσοφος (*Πολιτεία* 592a) α) ὀφείλουν τὴν ἀγάπη τους γιὰ τὴν ἀληθινὴ γνώση στὴ θεία ἔμπνευση («ἐκ τινος θείας ἐπιπνοίας» *Πολιτεία* 499c, θεία τύχη 592) καὶ β) ἡ σωτηρία τους εἶναι συμμόρφωση μὲ τὴ νόηση τοῦ θεοῦ, ὁ μ ο ί ω σ η μὲ τὸν θεὸ κατὰ τὸ δυνατόν: Στὸν *Φαῖδρο* ὁ Σωκράτης χαρακτηρίζει τὴν φιλοσοφικὴ ὁρμὴ θεϊκὴ καὶ τὴ φιλοσοφία ἔμφυτη στὸ πνεῦμα: «φύσει ... ἐνεστι ... φιλοσοφία τῇ τοῦ ἀνδρὸς διανοίᾳ» (279a). Στὸν *Σοφιστὴν* (216b) ὁ φιλόσοφος ὀνομάζεται θεῖος²⁹. Τὸ ἴδιο στὴν *Ζ' Ἐπιστολὴν* (340c): «ὁ γὰρ ἀκούσας, ἐὰν μὴ ὄντως ἢ φιλόσοφος οἰκεῖός τε καὶ ἄξιός τοῦ πράγματος θεῖος ὢν ...». Στὴν ἴδια *Ἐπιστολὴν* (324b) λέει ὁ Πλάτων γιὰ τὸν Δίωνα καὶ τὸ ἀνορθωτικὸ γιὰ τὶς Συρακοῦσες πολιτικὸ του φρόνημα: «οὐδὲν θαυμαστὸν εἴ τις θεῶν καὶ τοῦτον εἰς τὴν αὐτὴν δόξαν περὶ πολιτείας ἐκείνῳ γενέσθαι σύμφρονα ποιήσιν». Καὶ ὁ ἀφοριστικὸς λόγος γιὰ τὴν ὀρθὴ φιλοσοφία καὶ τὴ σύζευξή τῆς μὲ τὴν πολιτειακὴ σωτηρία διαπερνᾶται ἀπὸ τὸ συναίσθημα τῆς ἀφοσίωσης στὸ θεό: «κακῶν οὖν οὐ λήξιν τὰ ἀνθρώπινα γένη, πρὶν ἂν ἢ τὸ τῶν φιλοσοφούντων ὀρθῶς γε καὶ ἀληθῶς γένος ἐς ἀρχὰς ἔλθῃ τὰς πολιτικάς ἢ τὸ τῶν δυναστευόντων ἐν ταῖς πόλεσιν ἐκ τινος μοίρας θείας ὄντως φιλοσοφήσῃ» (326b)³⁰.

Στὸ θεοκρατικὸ κλίμα τῶν *Νόμων* (713a, 716c) πολυφωνικά, ὅπως καὶ στὴν *Ζ' Ἐπιστολὴν*, συναρτᾶται ἡ ἴδια ἰδέα τῆς ὀρθῆς γνώσης - διαγωγῆς καὶ κοινῆς σωτηρίας μὲ τὸ θεῖο.

29. Πβ. *Πολιτικός* 309c.

30. Πβ. 327c: «καὶ Διονύσιον ἡγήσατο ἓνα γενέσθαι» (ἀπ' αὐτοῦς ποὺ τιμοῦν τὴν ἀρετὴ καὶ ὀρθοφρονοῦν) «τάχ' ἂν συλλαμβανόντων θεῶν». 336e: «εἰδέναι μὲν που χρὴ πάντα τινὰ ἄνδρα, ὃ καὶ βραχὺ δόξης ὀρθῆς μετέδωκεν θεία τις τύχη ...» καὶ 337e.

ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ ΚΑΙ ΘΕΙΟ

Ὁ πλατωνικὸς ἄνθρωπος σχετίζεται μὲ τὸ θεῖο καὶ σώζεται μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴ σχέση ἢ ἀτομικὰ ἢ συλλογικὰ. Ἀτομικὰ, ὅταν, ταυτίζοντας τὸ πραγματικὸ μὲ τὸ ἀόρατο (*Γοργίας* 523b) «εὐθύμως ἀπαλλάσσεται τοῦ βίου» (*Φαίδων* 85b): ὁ θάνατος δὲν εἶναι κακό, ἀλλὰ ἀγαθό, ἀφοῦ ἐπιτρέπει τὴ μετοίκηση σ' ἄλλο τόπο. Ὁ φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος (πρὸς ἐκείνους ἀεὶ ἐστὶ μνήμη, κατὰ δύναμιν), «πρὸς οἷσπερ θεὸς ὢν θεϊὸς ἐστὶ» (*Φαῖδρος* 249c), δὲν ἐπιζητεῖ «τὰ τῶν ἀνθρώπων πράττειν», γιατί ἡ ψυχὴ του ἐπείγεται νὰ ζεῖ «ἄνω» (*Πολιτεία* 517c-d, *Θεαίτητος* 173c). Ἀλλὰ ἡ ὑπόθεση τῆς σωτηρίας στὸν Πλάτωνα δὲν ἐξαντλεῖται στὰ ὅρια τοῦ ἀτομικοῦ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀπολιτικὸ φιλόσοφο³¹, ὑπάρχει ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος —ἀπὸ τὸ γένος ποὺ ὡς μέγιστο ἀγαθὸ δώρισαν οἱ θεοὶ στοὺς θνητούς (*Τίμαιος* 47b), ὁ ὁποῖος ἐπεμβαίνει στὴν κοινὴ ζωὴ καὶ σώζει τὸν ἑαυτό του καὶ τοὺς ἄλλους. Ἡ δραστηριότητα αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀναπαραγωγὴ τῆς θεϊκῆς γενναιοδωρίας, τῆς θεϊκῆς δημιουργικότητος, ποὺ εἶναι πάντα ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὸ φθόνο. Ὁ Schaerer παρατηρεῖ σχετικὰ μὲ τὴν κάθοδο τοῦ πλατωνικοῦ φιλόσοφου στὸ σπήλαιο:

«Le sage platonicien en se tournant vers ses frères imite également son dieu: dès l'instant qu'il fait volte-face et voit au dessous de lui le monde phénoménal, ne se trouve-t-il pas dans une sorte d'état démiurgique où la générosité gratuite trouve naturellement son rôle à jouer? Toute autre attitude n'appellerait-elle pas sur lui, du point de vue grec, le grave reproche de jalousie?»³².

Ἔτσι πάλι οἱ δύο ὄψεις τοῦ πλατωνικοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀναπαράγουν ἓνα ἴανὸ ἀλλὰ συνομολογοῦν μὲ τὸ διαλεκτικὸ χαρακτῆρα τῆς πλατωνικῆς σκέψης γενικὰ καὶ μὲ τὸ πλατωνικὸ ἰδανικὸ τῆς σύνθεσης³³. Ἀπὸ τὴν ἄποψη πάλι τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἀποκαλύπτεται μιὰ σημαντικὴ θέση: ἐφόσον λέγεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος σώζει τὴν ψυχὴ του μὲ τὴν ὑποταγὴ στὴ νόησή του, ποὺ εἶναι καὶ τὸ θεϊκὸ μέρος της, σώζει δηλαδὴ τὸν ἑαυτό του μὲ τὸν ἔρωτα γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ τοὺς ἄλλους μὲ τὴ μετάδοση τῆς φιλοσοφικῆς γνώσης χάρις στὴ θεϊκὴ ἔμπνευση, ἡ πλατωνικὴ ἀνθρωπολογία καὶ ὁ πλατωνικὸς ἀνθρωπισμὸς πραγματώνουν τὸ παλαιὸ ὄνειρο τοῦ ἰσοθεϊσμοῦ: ὁ ἄνθρωπος ἐδῶ δὲν εἶναι τραγικὰ, ἀλλὰ φιλοσοφικὰ ἰσόθεος^{33a}.

31. Πβ. Ε. Παπανούτσου, *Τὸ θρησκευτικὸ βίωμα στὸν Πλάτωνα*, 87.

32. Dieu... 78-79.

33. Πβ. Ἀννας Κελεσίδου-Γαλανοῦ, *Ἡ ἔννοια τῆς σωτηρίας στὴν πλατωνικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία*. Πρόλογος Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, ἔκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, 1982, Εἰσαγωγή, 17 κ.μ.

33a. Πβ. Joly, ὁ.π. 75. L. Brunschvicg, *La raison de la religion*, Paris, Alcan, 1939, 93.

Ἡ ὁμοίωση

Στὴν *Πολιτεία* (613a-b) λέει ὁ Πλάτων ὅτι ἐκεῖνος ποὺ ἀγαπᾶται ἀπὸ τοὺς θεοὺς (ὁ θεοφιλής) ἔχει ἄριστα δῶρα καὶ δὲν ἐγκαταλείπεται ποτὲ ἀπ' αὐτούς: «Οὐ γὰρ δὴ ὑπὸ γε θεῶν ποτε ἀμελεῖται ὅς ἂν προθυμεῖσθαι ἐθέλῃ δίκαιος γίγνεσθαι καὶ ἐπιτηδεύων ἀρετὴν εἰς ὅσον δυνατὸν ἀνθρώπῳ ὁμοιοῦσθαι θεῷ».

Ἡ μορφωτικὴ μεταρρύθμιση τῆς *Πολιτείας*, ποὺ εἶναι καὶ κριτικὴ ἀπόρριψη τῆς παραδοσιακῆς παιδείας ὡς παθολογίας —καλλιέργειας τῶν παθημάτων τῆς ψυχῆς— ἔχει πυρηνικὴ ιδέα τὴν ἐξίσωση τῆς σωτηρίας μὲ τὴ γνώση-ἐπιστήμη· ἡ πλατωνικὴ δηλαδὴ θεοδικία εἶναι ἄρνηση τῆς ἀνθρωπομορφικῆς ἠθικῆς τῆς παραδοσιακῆς ποίησης («πάντη ἄρα ἀψευδὲς τὸ δαιμόνιον τε καὶ θεῖον» 382e), ποὺ δὲν διαπλάθει γερὲς ψυχές, ἀλλὰ ψυχές ἁμοιρες ἀπὸ τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸ θεῖο: «ὅταν τις τοιαῦτα λέγῃ περὶ θεῶν» (δηλαδὴ σχετικὰ μὲ ἀνθρωποειδὴ διαγωγή τοῦ θεοῦ) «χαλεπανοῦμέν τε καὶ χορὸν οὐ δώσομεν, οὐδὲ τοὺς διδασκάλους ἐάσομεν ἐπὶ παιδείᾳ χρῆσθαι τῶν νέων, εἰ μέλλουσιν ἡμῖν οἱ φύλακες θεοσεβεῖς τε καὶ θεῖοι γίγνεσθαι, καθ' ὅσον ἀνθρώπῳ ἐπὶ πλεῖστον οἶόν τε» (383c).

Ἐδῶ ὁ Πλάτων καταξιώνει καὶ τὴ σωματικότητα μὲ τὴν ιδέα τῆς ἀρμονικῆς στὸν ἀνθρώπο συνύπαρξης τῶν ἀντιθέτων, ποὺ τὴν προέλευσή τους ἀποδίδει στὸ θεό. Ὁ ἐπιστάτης, ποὺ θὰ σώσει τὴν πολιτεία (412a), εἶναι ὁ ἱκανὸς νὰ πραγματοποιήσῃ τὴ συνένωση τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς φιλοσοφίας (τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ φιλόσοφον, 412e). Ἀλλ' εἶναι ὁ θεὸς ποὺ ἔδωκε στοὺς ἀνθρώπους τὶς δύο τέχνες γι' αὐτά, τὴ μουσικὴ δηλαδὴ καὶ τὴ γυμναστική: «Ἐπὶ δὴ δύ' ὄντε τούτῳ ... δύο τέχνα θεὸν ἔγωγ' ἂν τινα φαίην δεδωκέναι τοῖς ἀνθρώποις, μουσικὴν τε καὶ γυμναστικὴν ἐπὶ τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ φιλόσοφον» (411e)³⁴.

Ἡ ἀξιοκρατικὴ ἀνθρωπολογία τῆς *Πολιτείας*, ἡ διάκριση τῶν λίγων ἐκλεκτῶν ἀπὸ τοὺς πολλοὺς εἶναι ἐνοχοποίηση τῆς προσκόλλησης τοῦ πλήθους στὰ μικρὰ καὶ εὐτελεῖ λόγια καὶ στὴ συμπεριφορὰ τῆς ἀνθρώπινης καθημερινότητας, ἀντὶ γιὰ τὴ θέωση, ποὺ προσιδιάζει στὴ φιλοσοφημένη ψυχὴ: «καὶ αὐτὸ τοῦτο ξυνοίει, τοῦ χαλεπῶς πρὸς φιλοσοφίαν τοὺς πολλοὺς διακεῖσθαι ἐκείνους αἰτίους εἶναι τοὺς ἔξωθεν, οὐ προσῆκον, ἐπεισκεκωμακότας,

34. Πβ. *Συμπόσιον* 186e-187: «Ἡ τε οὖν ἰατρικὴ ... πᾶσα διὰ τοῦ θεοῦ κυβερνᾶται. Ὡσαύτως δὲ καὶ γυμναστικὴ καὶ γεωργία». Καὶ *Πρωταγόρας* 320c-d: «Ἦν γάρ ποτε χρόνος ὅτε θεοὶ μὲν ἦσαν, θνητὰ δὲ γένη οὐκ ἦν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τούτοις χρόνος ἦλθεν εἰμαρμένος γενέσεως, τυποῦσιν αὐτὰ θεοὶ γῆς ἔνδον ἐκ γῆς καὶ πυρὸς μείζαντες ... νέμων δὲ (Ἐπιμηθεύς) τοῖς μὲν ἰσχὺν ἀνευ τάχους προσῆπτεν ... τοὺς δὲ ὥπλιζε, τοῖς δὲ ἄοπλον διδοὺς φύσιν ἄλλην τιν' αὐτοῖς ἐμηχανᾶτο δύναμιν εἰς σωτηρίαν».

λοιδορουμένους τε αὐτοῖς καὶ φιλαπεχθημόνως ἔχοντας καὶ ἀεὶ περὶ ἀνθρώπων τοὺς λόγους ποιουμένους, ἥκιστα φιλοσοφία πρέπον ποιοῦντας; ... οὐδὲ γὰρ ποὺ ... σχολὴ τῷ γε ὥς ἀληθῶς πρὸς τοῖς οὖσι τὴν διάνοιαν ἔχοντι κάτω βλέπειν εἰς ἀνθρώπων πραγματείας, καὶ μαχόμενον αὐτοῖς φθόνου τε καὶ δυσμενείας ἐμπίπλασθαι, ἀλλ' εἰς τεταγμένα ἄττα καὶ κατὰ ταῦτά ἀεὶ ἔχοντα ὀρῶντας καὶ θεωμένους οὐτ' ἀδικοῦντα οὐτ' ἀδικούμενα ὑπ' ἀλλήλων, κόσμῳ δὲ πάντα καὶ κατὰ λόγον ἔχοντα, ταῦτα μιμεῖσθαί τε καὶ ὅτι μάλιστα ἀφομοιοῦσθαι ... θεῖω δὴ καὶ κοσμίω ὃ γε φιλόσοφος ὁμιλῶν κόσμιός τε καὶ θεῖος εἰς τὸ δυνάτον ἀνθρώπῳ γίγνεται» (500b-d).

Ὁ φιλόσοφος τῆς πλατωνικῆς πολιτείας πλάθει τὴν πολιτεία - πρότυπο — ποὺ τὸ παράδειγμά της εἶναι «ἐν οὐρανῷ (*Πολιτεία* 592b) — πάνω στὸ θεϊκὸ σχῆμα, προσβλέπει στὸ δίκαιο καὶ στὸ ὠραῖο καὶ σῶφρον καὶ μετατρέπει τὸ ἀνδρείκελον σὲ θεοειδές, *θεοείκελον* (501b), τὰ ἀνθρώπεια ἡθῆ εἰς ὅσον ἐνδέχεται *θεοφιλῆ* (501b-c). Τὸ ἴδιο στὸν *Θεαίτητο* ὁ αὐτοπροορισμένος στὴ σωτηρία διαλέγει ἀπὸ τὰ πρότυπα τῆς ζωῆς, ποὺ εἶναι στημένα μέσα στὸ ὄν («παραδειγμάτων ... ἐν τῷ ὄντι ἐστώτων, τοῦ μὲν θείου εὐδαιμονεστάτου, τοῦ δὲ ἀθέου ἀθλιωτάτου») τὸ θεϊκὸ πρότυπο, γιατί δὲν εἶναι ἄνους ὅπως οἱ πολλοί, οἱ ὅποιοι «ὑπὸ ἡλιθιότητός τε καὶ τῆς ἐσχάτης ἀνοίας λανθάνουσι τῷ μὲν ὁμοιούμενοι διὰ τὰς ἀδίκοις πράξεις, τῷ δὲ ἀνομοιούμενοι» (176e-177a).

Ἡ σύνδεση τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ θεῖο ἔχει στὸν Πλάτωνα ἐννοιολογική - θεωρητική καὶ ἱστορική θεμελίωση. Ὅπως γιὰ τὶς ἔσχατες ἀλήθειες, καὶ γιὰ τὰ ἀπομακρυσμένα χρονικὰ ἱστορικὰ γεγονότα³⁵ ἡ διάσωση καὶ ὀρθότητα τῆς ἱστορίας³⁶ ἀνατίθεται στὸ θεό. Στὴν ἱστορία καὶ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Πλάτων στὸν *Κριτία*, λέγεται: «Τῷ δὲ πρὶν μὲν πάλαι ποτ' ἔργω, νῦν δὲ λόγοις ἄρτι θεῷ γεγονότι προσεύχομαι, τῶν ῥηθέντων ὅσα μὲν ἐρρήθη μετρίως, σωτηρίαν ἡμῖν αὐτὸν αὐτῶν διδόναι, παρὰ μέλος δὲ εἴ τι περὶ αὐτῶν ἄκοντες εἵπομεν, δίκην τὴν πρέπουσαν ἐπιτιθέναι» (106a-b).

Ἡ ἐπιστήμη, ὅπως λέει ὁ Πλάτων, εἶναι «ἄριστον φάρμακον» ποὺ δωρίζει ὁ θεὸς στὸν ἄνθρωπο (ὁ.π.). Μ' αὐτὸ καθαίρει ὁ φιλόσοφος καὶ τὴν ἀνήθικη μυθολογική θεολογία: «θεοὶ γὰρ ἅπασαν γῆν ποτε κατὰ τοὺς τόπους διελάγχανον — οὐ κατ' ἔριν». Ἀκόμη ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ τὴν Ἀτλαντίδα, στὴν ἀκμὴ της ὅσο τὸ θεϊκὸ στοιχεῖο ὑπερεῖχε, καὶ σὲ παρακμὴ μετὰ

35. Πβ. *Κριτία* 109d: «τὰ μὲν ὀνόματα σέσσωται, τὰ δὲ ἔργα διὰ τὰς τῶν παραλαμβανόντων φθοράς καὶ τὰ μήκη τῶν χρόνων ἠφανίσθη». Πβ. 110a.

36. Πβ. ὁ.π. 108d: «καὶ πρὸς θεοῖς εἶπες τοὺς τε ἄλλους κλητέον καὶ δὴ μάλιστα Μνημοσύνην». Πβ. *Νόμοι* 739e: «ἐάν θεὸς ἐθέλῃ» καὶ 893b: «θεὸν παρακλητέον».

τὴν ἀπομάκρυνσὴ τῆς ἀπὸ τὸ θεϊκὸ πρότυπο καὶ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἀνθρώπινου «ἡθους»: «Ἐκ δὲ λογισμοῦ τε τοιούτου καὶ φύσεως θείας παραμενούσης πάντ' αὐτοῖς ἠϋξήθη ... Ἐπεὶ δ' ἡ τοῦ θεοῦ μὲν μοῖρα ἐξίτηλος ἐγίγνετο ἐν αὐτοῖς πολλῷ τῷ θνητῷ καὶ πολλάκις ἀνακεραυνυμένη, τὸ δὲ ἀνθρώπινον ἡθος ἐπεκράτει, τότε ἤδη τὰ παρόντα φέρειν ἀδυνατοῦντες ἡσχημόνουν, καὶ τῷ δυναμένῳ μὲν ὄραν αἰσχροὶ κατεφαίνοντο, τὰ κάλλιστα ἀπὸ τῶν τιμιωτάτων ἀπολλύντες, τοῖς δὲ ἀδυνατοῦσιν ἀληθινὸν πρὸς εὐδαιμονίαν βίον ὄραν τότε δὴ μάλιστα πάγκαλοι μακάριοί τε ἐδοξάζοντο εἶναι, πλεονεξίας ἀδίκου καὶ δυνάμεως ἐμπιπλάμενοι» (121a-b).

Ξαναβρίσκουμε ἐδῶ τὴν ἀξιολογικὴ διάκριση τῶν δυὸ παραδειγμάτων (Θεαίτητος), τοῦ σχήματος ἀνδρείκελος - θεοείκελος καὶ τῆ θεμελιακῆ πλατωνικῆ ιδέα τῆς θεϊκῆς οὐσίας τοῦ μέτρου. Μόνο ἡ συμμόρφωση μὲ τὸ θεϊκὸ πρότυπο εἶναι σωτηριακὴ γιὰ τὴν πολιτεία³⁷. Ἄλλη ἀπόδειξη εἶναι ἡ ἀναφορὰ στὴν Ἀθήνα. Ἡ πανάρχαιη πολιτεία τῶν θεόπλαστων Ἀθηναίων εὐδαιμονεῖ καὶ σώζεται ἐφόσον οἱ κάτοικοί τῆς ἀκολουθοῦν τὶς ἐντολὲς τοῦ θεοῦ. Ὁ Κριτίας τονίζει ὅτι ἡ πρόοδος θὰ μπορούσε νὰ συνεχιστεῖ ἂν σωζόταν ἡ παλαιὰ πολιτειακὴ ὁργάνωση (112d-e)³⁸.

Στοὺς Νόμους ὁ λόγος γιὰ τοὺς ἄρχοντες εἶναι καὶ ὁμολογία τῆς δυσχέρειας νὰ βρεθοῦν παραδείγματα ἀρχόντων πάρα πολὺ ἐνάρετων (945b-c), «θείων»· ἐδῶ τονίζεται ὁ σωτηριακὸς ρόλος τῆς ἀρετῆς στὴν πολιτεία· σωτήρια εἶναι γιὰ τὴν πόλη ἡ ἐκλογή τῶν τριῶν ἀρχόντων, πρὸ γίνεται μὲ κληρο καὶ ὀρισμένη διαδικασία στὸ «Ἡλίου κοινὸν καὶ Ἀπόλλωνος τέμενος» ἡ ἐκλογή εἶναι ἔργο θεοῦ: «Ἡ κατὰ θεὸν πάλιν τυχοῦσα σωτηρίας πόλις, ἀποφήνασα αὐτῆς Ἡλίῳ ἄνδρας τοὺς ἀρίστους τρεῖς, ἀκροθίνιον Ἀπόλλωνι κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον ἀνατίθησι κοινὸν καὶ Ἡλίῳ, ὅσον περ ἂν ἔπωνται χρόνον τῇ κρίσει» (946b-c). Σὲ δυὸ χωρία, ἓνα προηγούμενο καὶ ἓνα ἐπόμενο σημαίνεται τὴ μιὰ ἡ πρωταρχικὰ σωτηριακὴ συμμετοχὴ τοῦ θεοῦ στὰ πολιτικὰ πράγματα, τὴν ἄλλη ἡ «ἐπισυμβαίνουσα» ἀγαθὴ ἀνορθωτικὴ του δράση.

Προηγούμενα ὁ Ἀθηναῖος ὁμιλητὴς ἔχει κιόλας ὑποστηρίξει, ὅτι ἡ ἄριστη πολιτειακὴ ὁργάνωση κατορθώνεται μὲ τὴν ἐπέμβαση τοῦ θεοῦ³⁹: «Πάντα σχεδὸν ἀπείργασται τῷ θεῷ, ἅπερ ὅταν βουλευθῇ διαφερόντως εὖ πρᾶξαί τινα πόλιν» (710d). Στὴ συνέχεια διευκρινίζεται ὅτι: «μυρία καὶ πάντ' ἐν πόλει ἀγαθὰ, ἀπεργάζεται» (711d), «ὅταν ἔρως θεῖος τῶν σωφρόνων τε καὶ δικαίων ἐπιτηδευμάτων ἐγγένηται μεγάλαις τισὶν δυναστείαις» καὶ «ὅταν

37. Πβ. Νόμοι 737b, 919d.

38. Πβ. P. - M. Schuhl, *L'Oeuvre de Platon*, Paris, Hachette, 1954, 77.

39. Βλ. καὶ Ἀννας Κελεσίδου, *La conception platonicienne du di vin dans les Lois et le Timée*, ΕΕΦΣΠΑ, 1970-71, 303.

εἰς ταὐτὸν τῷ φρονεῖν τε καὶ σωφρονεῖν ἡ μεγίστη δύναμις ἐν ἀνθρώπῳ συμ-
πέση, τότε πολιτείας τῆς ἀρίστης καὶ νόμων τῶν τοιούτων φύεται γένεσις,
ἄλλως δὲ οὐ μή ποτε γένηται» (712). Ἀκολουθεῖ ἐπὶ κλήση, ὡς προοίμιο τοῦ
ἔργου τοῦ νομοθέτη: «Θεὸν δὴ πρὸς τὴν τῆς πόλεως κατασκευὴν ἐπικαλώ-
μεθα· ὁ δὲ ἀκούσειέν τε, καὶ ἀκούσας ἴλεως εὐμενῆς τε ἡμῖν ἔλθοι συνδιακο-
σμήσων τὴν τε πόλιν καὶ τοὺς νόμους» (712b).

Ἡ σειρά τῶν ἰδεῶν εἶναι:

α) Ἡ θεϊκὴ θέληση «ἀπεργάζεται» πᾶν ἄριστον⁴⁰. Τὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ
πρέπει νὰ συσχετιστεῖ μὲ ἓνα ἄλλο χωρίο ὁμόφωνό του (903c), ὅπου ὁ Πλά-
των ἐμμένει στὴν ἔννοια τοῦ ὅλου καὶ στὴ σύνδεσή της μὲ τὴν ἀρετὴ παραλ-
ληλίζοντας τὴ βιολογικὴ σωτηρία μὲ τὴν κοσμικὴ, τὸ γιὰ τὸν μὲ τὸν τεχνίτη-
δημιουργό. Ὁ Πλάτων ταυτίζει τὴ σωτηρία μὲ τὴν ἐνότητα καὶ ἀρμονία
τοῦ ὅλου: «πᾶς γὰρ ἱατρός καὶ ἐντεχνος δημιουργὸς παντὸς μὲν ἕνεκα πάντα
ἐργάζεται, πρὸς τὸ κοινῇ συντεῖνον βέλτιστον μέρος μὴν ἕνεκα ὅλου καὶ οὐχ
ὅλον μέρους ἕνεκα ἀπεργάζεται».

β) Πᾶν ἄριστον εἶναι κατόρθωμα τοῦ θεϊκοῦ ἔρωτα τοῦ ἀνθρώπου γιὰ
τὴ φρόνηση.

γ) Τὸ ἄριστο προκύπτει ἀπὸ τὴ φρόνηση.

δ) Θεὸς καὶ φωτισμένος ἄνθρωπος εἶναι **συνδιακοσμητὲς** τῆς
πολιτείας.

Ὁ λόγος τοῦ Πλάτωνος στοὺς *Νόμους* κατοχυρώνεται ἀπὸ τὴν πα-
λαιὰ θρησκευτικὴ σοφία καὶ ἐπαναφέρει τὴν ἰδέα τῆς ἀκολουθίας μὲ τὸ
θεό, ὡς συμμόρφωση, θεωρητικὴ καὶ πραξιολογικὴ μὲ τὴ δικαιοσύνη,
—σωφροσύνη καὶ κοσμιότητα—δηλ. τὴν ὑποταγὴν σὲ μέτρα: «Ὁ μὲν δὴ θεός,
ὥσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος, ἀρχὴν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἀπάν-
των ἔχων, εὐθείᾳ περαίνει κατὰ φύσιν περιπαρευόμενος· τῷ δὲ αἰεὶ συνέπεται
δίκη τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θεοῦ νόμου τιμωρός, ἧς ὁ μὲν εὐδαιμονήσειν
μέλλων ἐχόμενος συνέπεται ταπεινός καὶ κεκοσμημένος, ὁ δὲ τις ἐξαρθεὶς
ὑπὸ μεγαλαυχίας ... καταλείπεται ἔρημος θεοῦ ... Τίς οὖν δὴ πρᾶξις φίλη καὶ
ἀκόλουθος θεῷ; μία, καὶ ἓνα λόγον ἔχουσα ἀρχαῖον, ὅτι τῷ μὲν ὁμοίῳ
τὸ ὁμοίον ὄντι μετρίῳ φίλον ἂν εἴη, τὰ δ' ἄμετρα οὔτε ἀλλήλοις οὔτε
τοῖς ἐμμέτροις. Ὁ δὴ θεὸς ἡμῖν πάντων χρημάτων μέτρον ἂν εἴη μάλιστα ...
τὸν οὖν τῷ τοιούτῳ προσφιλῇ γεννησόμενον, εἰς δύναμιν ὅτι μάλιστα καὶ
αὐτὸν τοιοῦτον ἀναγκαῖον γίνεσθαι, καὶ κατὰ τοῦτον δὴ τὸν λόγον ὁ μὲν
σώφρων ἡμῶν θεῷ φίλος, ὁμοῖος γάρ, ὁ δὲ μὴ σώφρων ἀνόμοιός
τε καὶ διάφορος καὶ (ὁ) ἄδικος...» (716a-b).

40. Πβ. 715d: «ἐν ἡ (πόλει) δὲ ἂν δεσπότης τῶν ἀρχόντων, οἱ δὲ ἄρχοντες δοῦλοι
τοῦ νόμου, σωτηρίαν καὶ πάντα ὅσα θεοὶ πόλεσιν ἔδοσαν ἀγαθὰ γιγνόμενα καθορῶ».

Ξαναβρίσκουμε ἐδῶ τὶς ιδέες: τοῦ θεοῦ —κριτήριου γιὰ τὸ ἄριστο— τῆς σωφροσύνης, ὁδοῦ γιὰ τὸ ἄριστο καὶ δίοδου, ἐφόσον αὐτὴ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο στὸ θεὸ καὶ συνδέει λογικὰ τὸ θεὸ μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἔννοια τῆς σωφροσύνης εἶναι στὸν Πλάτωνα ἓνα μεταξὺ, ὅπως ὁ ἔρως καὶ ἡ ἴδια ἡ φιλοσοφία, ἀφοῦ ὁ ἔρως εἶναι ἐρωτικὴ φρόνηση, ἡ φιλοσοφία ἔρως τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς ὀρθῆς γνώσης. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ ἐξηγεῖται καὶ ὁ ὅρος *συνδιακοσμεῖν*, ποὺ βάζει τὸν ἄνθρωπο συνεργάτη τοῦ θεοῦ στὴν οἰκοδόμησι τῆς σωστῆς πολιτείας. Ἔτσι, συνταιριάζονται οἱ δυὸ ἀπόψεις τῆς προβληματικῆς μας: θεὸς = σωτηρία, *ὁμοίωσις θεῷ* = σωτηρία.

ΘΕΙΟ ΚΑΙ ΟΡΘΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ ΖΩΗ

Ὅπως εἶναι γνωστό, στὸ ἐπίπεδο τῶν διϋποκειμενικῶν σχέσεων ἡ σωτηρία γιὰ τὸν Πλάτωνα συνδέεται βασικὰ μὲ τὴν ἔλλογη ὑποταγὴ στοὺς νόμους, τὴ νομιμότητα· οἱ νόμοι σώζουν τὴν πολιτεία ἀπὸ τὴν ἀναπόφευκτη, ὡς ὑποκείμενη στὸ γίγνεσθαι⁴¹, πτώση τῆς. Κι ἐνῶ μὲ τὸ σωκρατικὸ πρότυπο⁴² δηλώνεται ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ συνείδηση σώζει μὲ τὴ νομιμότητα τὴν ἀξιόπρεπεια τοῦ πολίτη καὶ τὴ σημασία τῶν νόμων, μὲ τὸ πρότυπο τοῦ φιλόσοφου - κυβερνήτη τοῦ *Πολιτικοῦ* διασώζεται ἡ ιδέα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας τῆς προσωπικότητος⁴³: ὁ κυβερνήτης, «τὸ τῆς νεῶς καὶ ναυτῶν αἰεὶ συμφέρον παραφυλάττων» «τὴν τέχνην νόμον παρεχόμενος» (297), σώζει τὸ πλοῖο καὶ τοὺς συναῦτες.

Ἡ ιδέα, ὅτι ἡ ἐπινουητικότητα στὴ διακυβέρνηση σώζει, εἶναι ἤδη φρόνηση θεωρητικὴ ποὺ σώζει τὸν πλατωνισμό ἀπὸ τὶς γενικεύσεις, τὶς ἀμετακίνητες πιστότητες ποὺ παραθεωροῦν δογματικὰ τὴν κινητικότητα τοῦ πραγματικοῦ.

Ἄλλωστε, προκειμένου γιὰ τὸ πολίτευμα, ὁ Πλάτων λέει ὅτι σωτηρία τοῦ εἶναι ἡ σύζευξη τριῶν δυναμικῶν ἀρχῶν: τῆς φρόνησης (*Νόμοι* 688b), τῆς φιλίας, τῆς ἐλευθερίας (693d-e). Ἡ φιλία εἶναι «κοινωνία νοῦ» (694b), δύναμη (*Ζ'* *Ἐπιστολὴ* 331b-332d). Ἡ φρόνηση καὶ ἡ συνετὴ ἐλευθερία εἶναι θεμέλια καὶ φρουροὶ τῆς ἐξουσίας: ἡ μὴ γνώση τῶν μεγίστων πραγμάτων καὶ ἡ «ἄγαν» ἐλευθερία εἶναι φθορὰ τῶν βασιλέων καὶ τῶν πολιτευμάτων.

41. Πβ. *Πολιτεία* 484d.

42. Πβ. Τζ. Ἄντον, *Δέκα Δοκίμια, Φιλοσοφία καὶ σύγχρονος πολιτισμός*, 125 μτφρ. Ἀνδρεόπουλου-Μπαρτζελιώτη, Φιλοσοφικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα 1968, 125.

43. Πβ. *Πολιτικὸς* 294.

Αὐτὰ εἶναι τὰ κατηγορικὰ προστάγματα τῆς σχολῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης τοῦ Πλάτωνος⁴⁴.

Στοὺς *Νόμους*, σ' ἓνα χωρίο, ὅπου ἀπαντᾷ ἡ ἰδέα τῆς σωτηριακῆς ἐπέμβασης τοῦ θείου, προλαβαίνεται ἡ ἐνδεχόμενη ἐνσταση, ἡ ὁποία, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἰδέα τοῦ κλήρου, θὰ εἰσήγαγε τὴν κατηγορία τῆς τυχειότητος στὴ λειτουργικότητα τῆς πολιτείας: ἐδῶ λέγεται ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν ἀποθαρρύνεται ἀπὸ τὴν ἐπέμβαση τῆς τυφλῆς ἀνάγκης, ἀλλ' ἐμπιστεύεται τὸ θεὸ γιὰ τὴν ἐπανόρθωση τῆς τύχης: «διὸ τῷ τοῦ κλήρου ἴσῳ ἀνάγκη προσχρησασθαι δυσκολίας τῶν πολλῶν ἔνεκα, θεὸν καὶ ἀγαθὴν τύχην καὶ τότε ἐν εὐχαῖς ἐπικαλουμένους ἀπορθοῦν αὐτοὺς τὸν κλῆρον πρὸς τὸ δικαιότατον» (757e).

Μὲ ἄλλο τρόπο δηλώνεται ἡ σωτηριακὴ ἐπέμβαση τοῦ θείου στὴν *Πολιτεία*. Ἐδῶ ὁ Πλάτων λέει ὅτι ὑπάρχουν στὴν πολιτειακὴ ζωὴ παραδείγματα ἀνθρώπων, ποὺ μεγαλοῦργησαν ὄντας ἐνθεοὶ, ὅπως καὶ οἱ προφῆτες καὶ οἱ μάντις. Αὐτοὶ δὲν ὀφείλουν τίς ἱκανότητές τους στὴν παιδεία, γι' αὐτὸ καὶ δὲν μεταδίνεται κληρονομικὰ ἡ ἱκανότητά τους. Πρόκειται γιὰ τὴ σωτηριακὴ ἐπέμβαση τοῦ θείου, ποὺ ἐξαιρεῖται ἀπὸ τὴ λογικὴ ἐξήγηση: «Οὔτε... γίγνεται οὔτε γέγονεν οὐδὲ οὖν μὴ γένηται ἄλλοιον ἥθος πρὸς ἀρετὴν παρὰ τὴν τούτων παιδείαν πεπαιδευμένον, ἀνθρώπειον· θεῖον μέντοι κατὰ τὴν παροιμίαν ἐξαιρῶμεν λόγου· εὖ γὰρ χρὴ εἶδέναι, ὅτι περ ἂν σωθῇ τε καὶ γένηται οἷον δεῖ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει πολιτειῶν, θεοῦ μοῖραν αὐτὸ σῶσαι λέγων οὐ κακῶς ἐρεῖς» (492e-493a).

Ἡ σπανιότητα αὐτῶν τῶν ἐμπνευσμένων ἀνθρώπων καὶ οἱ συνεχεῖς σωτηριακὲς ἀνάγκες τῆς πολιτείας εἶναι αἰτιακοὶ λόγοι τῆς ἀδιάκοπης καλλιέργειας τῆς φρόνησης - ἐπιστήμης.

Ἀκόμη καὶ στὴν ἐσχατολογικὴ σωτηριολογία, ποὺ στὸν Πλάτωνα ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν παράδοση, τίς μυστηριακὲς διδασκαλίες,⁴⁵ ἡ σωτηρία σημασιολογεῖται μὲ τὴ γνώση καὶ τὸ θεῖο. Οἱ φιλόσοφοι, λέει ὁ Πλάτων στὸν *Φαίδωνα*, «ῥαδίως» θέλουν νὰ πεθαίνουν (62d), γιὰ τὴν γνῶσιν ὅτι μεταναστεύουν κοντὰ στοὺς θεοὺς, σοφοὺς καὶ ἀγαθοὺς «δεσπότας» (63b-c). Ὁ θεὸς εἶναι ἐπιμελητὴς τῶν ἀνθρώπων καὶ κύριος (62d). Ἐδῶ, μ' ὅλο ποὺ δὲν ὑπάρχει, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Robin⁴⁶, εὐθεία ἀναφορὰ στὸ θεὸ (τὸν

44. Πβ. P.-M. Schuhl, *Questions platoniciennes, Une école des sciences politiques*, P.U.F., 1960, 74.

45. Πβ. Paul Kucharski, *La spéculation platonicienne*, Paris 1971, 276. Πβ. 275 σημ., 4, ὅπου καὶ ἀναφορὰ, βιβλιογραφικὰ ἐμπεδωμένη, στὴ σχέση ὀρφισμοῦ - ἐλευσινίων μυστηρίων στὸν Πλάτωνα.

46. *Le Phédon*, Belles Lettres XVII-XVIII.

δελφικό), ή θεοσέβεια στήνει κυρίαρχη τή μορφή τοῦ Ἀπόλλωνος: ὁ Σωκράτης εἶναι στήν ὑπηρεσία τοῦ θεοῦ (ποῦ εἶναι παρὼν γι' αὐτὸν εἴτε μὲ τὰ δῶρα του, τὶς προφητικὲς ἱκανότητες, εἴτε μὲ τὶς συμβουλὲς ποῦ τοῦ δίνει στὸν ὕπνο του)· γιὰ τοῦτο καὶ ἰδιαίτερα φροντίζει γιὰ τὴν κάθαρση τῆς ψυχῆς του· ἀρνεῖται τὴ λιποταξία ἀπὸ τὴ ζωὴ ποῦ φράζει τὸ δρόμο τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς: «C'est lui (dieu) qui visite Socrate en songe, c'est lui qui a retardé sa mort et lui a donné le temps de se mettre en règle; comme les cygnes, Socrate est à son service, et c'est de lui qu'il tient ses dons prophétiques (60e-61b, 84e). Dévotion particulière qui, d'ailleurs, se rattache à l'idée générale que nous sommes la chose des dieux et que nous ne devons pas, par le suicide, désertar arbitrairement la tutelle de ces maîtres excellents, avec lesquels le juste après sa mort est assuré de vivre en société»⁴⁷.

Τὴν ἐπικύρωση τῆς ὀρθότητος τῆς φιλοσοφικῆς ζωῆς ὁ Σωκράτης ἀναθέτει στὴ θέληση τοῦ θεοῦ: «Εἰ δ' ὀρθῶς προθυμήθην καὶ τι ἡνύσαμεν, ἐκεῖσε ἐλθόντες τὸ σαφὲς εἰσόμεθα, ἂν θεὸς ἐθέλῃ, ὀλίγον ὕστερον, ὥς ἐμοὶ δοκεῖ» (69d).

Τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτη στὸν *Φαίδωνα*, πάντα στὸ κλίμα τὸ θρησκευτικό, κι ἐδῶ μὲ φανερὴ πάλι τὴν ὀρφικὴ ἐπίδραση, ἀφοροῦν τὴν εὐχὴ στὸν Ἀσκληπιό, «τῷ Ἀσκληπιῷ ὀφείλομεν ἄλεκτρούνα· ἀλλὰ ἀποδότε καὶ μὴ ἀμελήσητε» (118).

Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Robin⁴⁸ εἶναι σημαντικὸς ὁ συμβολισμὸς σ' αὐτὴ τὴ σωκρατικὴ στάση: «Socrate sent que son âme est enfin guérie du mal d'être unie à un corps: sa gratitude va donc au dieu qui rétablit la santé, Asclépios».

Συγκυρίαρχη ὅμως μὲ τὴ θρησκευτικότητα εἶναι στὸν Πλάτωνα ἡ Φιλοσοφία. Κάποτε μάλιστα ἀνατροπὴ τῆς πρώτης εἶναι ἡ μετατροπὴ τῆς στὴ δεύτερη. Ὅπως δείχνει ὁ Kucharski⁴⁹ «d'attitude de Socrate en face de la mort, se justifie tout d'abord par ses croyances religieuses (il fait figure, en effet, de sectateur d'une doctrine de salut assez bien déterminée dans son linéament). Mais s'il n'en éprouve nulle crainte, c'est aussi parce qu'il est philosophe ...».

Τὸ χωρίο 82b τοῦ *Φαίδωνος* εἶναι στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀποκαλυπτικό: «Εἰς δέ γε θεῶν γένος μὴ φιλοσοφήσαντι καὶ παντελῶς καθαρῷ ἀπιδόντι οὐ θέμις ἀφικνεῖσθαι ἀλλ' ἢ τῷ φιλομαθεῖ».

47. Πβ. *Φαίδων* 111b.

48. Πβ. ὁ.π. 118,3.

49. *La spéculation platonicienne*, ὁ.π. (L'affinité entre les idées et l'âme d'après le Phédon).

Ἡ σύζευξη τῶν «τελεστικῶν» ὅρων οὐ θέμις - καθαρός με τοὺς ὅρους φιλοσοφεῖν - φιλομαθής, πιστοποιεῖ τὴ μετατροπὴ τοῦ μυστικισμοῦ σὲ φιλοσοφία, τῆς εὐλάβειας σὲ διάθεση ἀναζήτησης τῆς ἀλήθειας, τῆς πίστεως σ' ἐγρήγορση μιᾶς συνείδησης ποὺ πάλλεται ἀπὸ τὸν ἔρωτα τῆς γνώσεως⁵⁰.

LE CONCEPT DE SALUT DANS LA PENSÉE RELIGIEUSE DE PLATON

R é s u m é

Le platonisme et un humanisme pédagogique dans ce sens que l'éducation est la voie qui sert le divin et qui assure à l'âme humaine son salut. Interpréter la pensée platonicienne signifie ainsi tenter de décrire le «vivant itinéraire de la destinée humaine».

Le salut, qui consiste dans la ressemblance avec le divin, est l'aboutissement de l'ascèse philosophique qui s'exerce durant la vie ici-bas et pour la vie terrestre.

L'étude fait suite à notre livre *Le concept de salut dans la pensée politique de Platon*, Introduction de l'Académicien G. Michailidès-Nouaros, éd. de l'Académie d'Athènes, 1982. Il nous a semblé indispensable d'élucider le sens religieux du concept de salut, afin de compléter notre ouvrage et de ne pas trahir ou mutiler la pensée platonicienne.

Athènes

A. Kélessidou

50. Βλ. καὶ Ἀ. Κελεσίδου, *Τὸ πεπερασμένον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀριστοκρατία τῆς γνώσεως κατὰ Πλάτωνα*, 234-235.